

Per-Olof Mattsson

Katia Landau grips

Introduktion

Det som återges nedan är kapitel 19 ur Mattssons roman *En man föll från kungstornet*.¹ Det är ett exempel på det omfattande *dokumentära* inslaget som utmärker romanen. I själva verket är i stort sett alla personer, förutom de som är indragna i bokens uppbyggda mord, verkliga historiska gestalter. Det gäller även ”Turken” och ”Junets” alias Ale Taubman, som enligt romanen var de som organiserade det mord som romanen handlar om.

Bland de övriga verkliga personer som vi får stifta bekantskap med kan nämnas Marc Rhein (kap. 16), Bob Smillie (kap. 17), Lois och Charles Orr² (kap. 23), Clara och Paul Thalmann (kap. 31), Erwin Wolf (kap. 33), Kurt Landau³ (kap. 37), dansken Aage Kjelsø⁴ (kap. 64) m fl. (info om de flesta av dessa finns även hos engelska Wikipedia).

En del av dessa omnämns även i vanliga historiska arbeten, såsom standardverket [Spanska inbördeskriget](#) av Hugh Thomas. Men Mattsson har samlat och redovisat biografiska uppgifter om ett stort antal sådana individer.

På Marxistarkivet finns flera texter av och om sådana personer, t ex artiklarna [Flykten från Barcelona](#) av Terence Phelan (Sherry Mangan) och [Stalinistiska mördare](#) av Katia Landau, samt artikeln om [Kurt Landau](#) av Hans Schafranek.

En komplettering:

I boken (på sid. 275) nämns en stalinistisk agent, en polsk kapten i Internationella brigaderna, som infiltrerade POUM och den lilla trotskistiska organisationen (”bolsjevik-leninisterna”). Denne GPU-agent gick under namnet Léon Narvitch [även stavat Narvitj och Narwicz]. Hans uppdrag bestod i att samla information om och fotografera ledarna. Detta ledde till arresteringar och mord, bl a på POUM:s mest kände ledare Andreu Nin.

Men i motsats till många andra stalinistiska agenter, kom Narvitch inte undan med livet i behåll. En POUM-styrka hämnades hans förräderi och i synnerhet mordet på Nin genom att mörda honom i Barcelona den 10 februari 1938.⁵ Denna mordaffär återkom i förberedelserna för den rättegång som stalinisterna ville få till stånd mot de ”riktiga” spanska trotskisterna, som anklagades för mordet på Narvitch.⁶

Martin F

Barcelona torsdagen den 17 juni 1937

Den österrikiska socialisten Katia Landau greps i Barcelona. Måltavlan var hennes make, den kände vänstersocialisten Kurt Landau.

Det påstått säkra hus som kamraterna i partiet hade förberett inför det som alla fruktade skulle komma – illegaliteten – visade sig inte alls vara säkert. Det kom stegvis. Först den våldsamma kampanjen i den stalinistiska pressen redan förra året. Sedan i slutet av året: den

¹ Se artikelsamlingen [En man föll från kungstornet – Ett mord med spanska inbördeskriget i bakgrunden](#)

² Charles Orr var bl a redaktör för *Spanish Revolution*, POUM:s engelskspråkiga bulletin.

³ Se [Kurt Landau](#) av Hans Schafranek

⁴ Det finns en dansk dokumentärroman, *Midnat i århundredet*, av Andreas Bülow (2014), som berättar Aages historia.

⁵ [Moskvarättegångar i Spanien](#) av René Revol behandlar utförligt ”Narvitj”, se s. 4, 8 och 10-11

⁶ Se [Rättegången mot de spanska bolsjevik-leninisterna](#) av Augustín Guillamón.

tydliga deklARATIONEN i Pravda att trotskister och anarkosyndikalister skulle elimineras i Katalonien. När inte den offentliga kampanjen i form av artiklar och tal räckte till började andra planer ta form. Varför inte provocera anarkisterna i Barcelona? Det skulle säkert kunna utlösa en väpnad konfrontation som kunde användas för att få både trotskisterna och deras anarkistiska vänner förbjudna.

Katia Landau greps och fördes till kvinnofängelset i Barcelona, Carcel de Mujeres. Hennes oro för mannen plågade henne oupphörligen. De hade hållit ihop i tretton år och han var hennes livs stora kärlek. De hölls samman av sin gemensamma tro på revolutionen. Nu visste hon inte var han var. När det senare kom information om att han blivit bortförd utan uppgifter om var han hölls fången, inledde hon en hungerstrejk i två veckor för att tvinga fram information om makens öde. Den första dagen av hungerstrejken fick hon sällskap av 500 kvinnliga fångar, de flesta tyska, vilka solidariserade sig med henne. Hon krävde också att få reda på vilka anklagelser som riktades mot henne. Var hon bara gisslan för att locka fram hennes man?

Hon riktade sig till kommissariatet för den allmänna ordningen liksom till fängelset för att få upplysningar. Paulino Gomez, som var generaldelegat för allmänna ordningen i Barcelona, svarade att han inte fick något besked från regeringen i Valencia. Hon vände sig också till Kataloniens president, Companys, men utan resultat. Hon besöktes i november 1937 av en kommission som bildats på initiativ av det brittiska oberoende arbetarpartiet med dess generalsekreterare – tillika parlamentsledamoten – John McGovern i spetsen. I kommissionen fanns också Felicien Challaye, professor vid Sorbonne i Paris. När kommissionen besökte fängelset där hon hölls hälsades den av hundratals kvinnor som sjöng Internationalen.

Kommissionen besökte henne i fängelset, där hon då suttit i fem månader. McGovern berättade att när hon hungerstrejkat i elva dagar fick hon den 22 november besök av inrikesministern Irujo som försäkrade att hennes man var död. Han bad henne att avbryta hungerstrejken och berättade att stalinisterna mördat både Andrés Nin och hennes man. Ministern var uppenbarligen rädd för att hungerstrejken skulle sprida sig.

Dagen efter besöket gav Irujo allmänne åklagaren i Katalonien i uppdrag att göra undersökningar om fallet samt förbereda en process mot ”de stalinistiska mördarna”. Han ville inte dölja deras brott, som han ordagrant uttryckte det. Några dagar därefter tvingades han själv att avgå.

McGovern beskrev henne som liten till växten men full av kamplust och idealism. Besöket ägde rum på sjukhuset där hon bevakades av två beväpnade vakter. Två dagar efter kommissionens besök släpptes hon. Kommissionen såg till att hon fick nya papper i stället för de som GPU stulit. Hon släpptes tillsammans med en tysk väninna som tillbringat över fem år i Spanien och som hade fängslats den 17 juli.

Hon fick senare veta att huset där hennes man bodde hade övervakats i flera dagar innan gripandet. En man och en ung blondin hade setts i området och de hade visat stort intresse för huset där han bodde. Blondinen var hustru till en av alla de tyska stalinister som var inblandade i GPU:s verksamhet i Spanien. Paret hade gripit en kamrat som anklagades för att veta var hennes man gömde sig. Kamraten blev tillsagd att han aldrig skulle komma ut ur fängelset om han inte talade om var Kurt Landau fanns. Han är fiende till folkfronten och Stalin, berättade de. Så snart vi hittar honom, ska han dödas. Det var så de hittade honom.

Hon fick senare berättat för sig av gamla bekanta i österrikiska kommunistpartiet att partiets ledning i november fått meddelande om att "trotskistchefen likviderats i Barcelona". En närvarande partimedlem, som protesterade mot det i hans tycke barbariska sätt som meddelandet togs emot på, uteslöts omedelbart med motiveringen att han också var agent för Gestapo.

Hon släpptes alltså efter att hungerstrejken avslutats. Initiativet kom från inrikesministern Manuel Irujo. En vecka senare greps hon igen av Grupo de Información, en av stalinisterna dominerad enhet. Hon greps samtidigt med en kvinnlig medlem i det österrikiska kommunistpartiet. De fördes till Paseo de San Juan 104 där GPU hade ett av alla sina fängelser som stod utanför regeringens kontroll. På vägen dit mindes hon vad polischefen hade sagt till henne ett par dagar tidigare: "Du har olyckligtvis rätt. Det har förekommit kidnappningar och det finns bilar utan nummerplåtar." Han försäkrade att det skulle upphöra. Det var ett tomt löfte. När hon greps för andra gången svarade inrikesministern Zugazagoitia alla som ställde frågor om vad som hänt henne att han var maktlös gentemot GPU.

Hon förhördes omedelbart när de anlände till Paseo San Juan 104. Det första förhöret utfördes av en spanjor. Han ställde frågor om det som hade hänt i början av maj och hennes deltagande. Sedan frågade han henne minst tre gånger om hon var judinna. När hon frågade varför han var så intresserad av det, svarade han att "för oss är det en fråga om ras". Hon svarade att socialister och kommunister inte brydde sig om den saken. Det påminde henne om nazisternas språk.

Under det första förhöret försökte spanjoren inbilla henne att hon befann sig på inrikesministeriet. När hon invände att det just var ministeriet som sett till att hon frigavs från kvinnofängelset, erkände han att det bara var ett departement under ministeriet. När chefen för departementet anlände vid sextiden hade han en annan man i sällskap.

Den mannen förhörde henne sedan. Hon klagade över att ha blivit gripen utan häktningsorder. Svaret var att inrikesministeriet grep vem de ville, det behövdes ingen häktningsorder. Hon fick veta att hon inte var häktad utan bara hölls kvar därför att hon kände många som ministeriet var intresserat av. Hon svarade att hon visste mycket lite i allmänhet och att hon inte var trakterad av att förse Grupo de Información med information. När hon vägrade spela med förändrades tonen snabbt. Hon fick då veta att hon aldrig skulle få lämna byggnaden och att hon skulle avrättas inom åtta dagar.

Hon tyckte sig höra att mannen som förhörde henne hade en österrikisk accent i sitt sätt att tala tyska. Hon ställde en och annan fråga om hans bakgrund. Plötsligt kom hon ihåg att hon tio år tidigare sett honom på det österrikiska partiets högkvarter i Wien. Då kunde hon också komma ihåg hans namn. Här i Spanien gick han under ett annat namn.

Efter att ha samtalat med förhöraren, dennes ungerske sekreterare och chefen på stället under en timme, fördes hon en våning upp i byggnaden. Hon släpptes in i chefens lyxiga lägenhet. Under natten frågade hon hur de andra gripna kamraterna hade det. De hade inget att klaga på fick hon veta, alla hade säng och lakan. Senare fick hon reda på att hennes väninna, som greps samtidigt, under fem dagar hade lämnats i ett förrådsrum utan vare sig ljus eller lakan.

Hon fick ofta under den här tiden höra att om hon började hungerstrejka hade man inget emot det. Hon skulle få svälta i tysthet. Den obehaglige österrikaren uttalade sig ofta ned-sättande om spanjorer och kallade dem idioter som måste läras läxor. Han var också helt

avvisande när hon nämnde spanska polischefer eller andra personer med imponerande titlar som hjälpt henne att få provisoriska identitetshandlingar. Vi kommer att göra oss av med dem, nu har vi tagit hand om allt, sade han.

Dagen efter gripandet, den 9 december 1937, kom österrikaren inrusande i hennes rum redan klockan sju på morgonen. Han hade några papper i handen. Han påstod att pappren var planer som hon gjort upp och som hittats i hennes rum. Han hävdade att han redan på förhand vetat att hon var spion. Han hade dock inte förväntat sig att hitta så slående bevis på det.

Hon hade av förklarliga skäl inte varit närvarande vid husundersökningen i det rum hon delat med väninnan under en vecka. Rummet tillhörde en känd designer och planerna var hans förberedelser inför en konferens. När det stod klart att hon inte hade något med pappren att göra, övergick österrikaren till att påstå att hon skrivit olagliga brev från kvinnofängelset till en viss redaktör på tidningen *Journal des Nations* i Genève. När hon replikerade att hon inte kände mannen i fråga, brast österrikaren ut i skratt och menade att hon väl inte kunde förneka att hon kände honom. Det saknades inte bevis för att hon levte i ett ménage a trois med den här redaktören.

Hon kände till redaktören som en trogen stalinist. Det absurda i anklagelsen uppenbarades när hon bad att få se något av de brev hon påstods ha skrivit. Österrikaren skiftade då över till att det skulle ha varit hennes man som korresponderat med redaktören, som han påstod var brittisk agent. Redaktören hade uppenbarligen hamnat i onåd.

Österrikaren hotade henne med militärfängelse, en snabb rättegång och sedan avrättning inom åtta dagar. Han förklarade att han hade ett speciellt uppdrag för hennes mans fall. Hans historiska uppdrag var att samla bevis för att arton av tjugo trotskister var fascister, agenter för Hitler och Franco. ”Du kanske subjektivt är en god revolutionär, men du är övertygad om att Francos seger skulle vara bättre för förverkligandet av dina trotskistiska idéer än stalinismens”, sammanfattade han.

Han talade om hennes man med en röst som var full av personligt hat. Jag kan ta en blodig hämnd på din man, sade han. Det framgick aldrig vad han ville hämnas. ”Om han faller i mina händer, ska han få betala dyrt”, kunde han säga. Hon fick ofta intrycket att österrikaren var mentalt sjuk. Han kunde säga att han var ”djupt religiös” eller: ”Jag är övertygad om att du är spion, men vad spelar det för roll om jag tar fel? Jag kommer själv att ta ansvaret.”

Hon anklagades främst för att ha sålt planer till Franco. Hennes man anklagades för att ha organiserat vapentransporter till FAI och POUM. Stor vikt lades vid hennes besök hos det österrikiska konsulatet. Hon anklagades för att ha bedrivit spioneri i samarbete med den österrikiska ambassaden i Paris. Det absurda beviset var att hennes pass hade förlängts i fem år.

Den 18 december 1937 överfördes hon till Calle Vallmajor 5, ett halvhemligt fängelse under ”departementet”. Tre veckor innan hon frigavs fick hon besök av den verkliga bossen för ”departementet”, som frågade henne varför hon egentligen befann sig där. Frågan ställdes av samma person som undertecknat den påhittade arresteringsordern. Frågan om vem som var ansvarig för österrikarens närvaro i fängelset fick hon inget svar på.

Natten mellan den 29 och 30 december 1937 slets dörren till hennes cell upp klockan två. Någon skrek: ”Corre, corre, en libertad”. Spring, spring, du är fri. Hon fick knappt mer än ett par minuter att klä sig. Hon hade ingen packning, allt hade hon berövats. Tillsammans med

den tyska väninnan fördes hon till utlänningspolisen på Calle Corcega 299. Om hon inte följde med skulle hon kastas i det värsta fängelse som kunde uppbringas.

Osäkerheten tärde förstås på henne, men hon var oförtröttlig i ansträngningarna att få reda på vad som hänt hennes man. Utlänningspolisens chef, Victorio Sala, medlem i kommunistiska partiet i Katalonien, lovade på hedersord – inför många vittnen – att hennes man – som han kallade en ”revolucionario equivocado”, en revolutionär som hamnat fel – var i livet och snarast möjligt skulle släppas och utvisas.

Sala försäkrade att han inte lurade henne. Det skulle vara skamligt av honom att lura henne. Det skulle han aldrig göra. Han avslutade sina lögner med att försäkra att mannen också skulle deporteras: ”Jag lovar att han kommer att deporteras på samma sätt som du. Lämna Spanien i lugn och ro. Lyckan kanske redan väntar på dig i Paris.”

Hennes frigivning var ett resultat av att flera kända ledare i den österrikiska arbetarrörelsen, Friedrich Adler och Otto Bauer, begärde hennes frisläppande. Det avgörande tycks dock ha varit att Marceau Pivert, ledare för den revolutionära vänstern i det franska socialistpartiet, arrangerade ett utbyte. Hon släpptes till priset av några franska flygplan.

Postskript: Kurt Landau kidnappades i september 1937 och mördades 23 september 1937.

Lästips

Burnett Bolloten: [Repressionen mot anarkister och POUM under spanska inbördeskriget](#) (bokutdrag)

Martin Fahlgren: [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#)

Pelai Pagès: [Stalinisterna och POUM under inbördeskriget i Spanien](#)

Reiner Tosstorff: [En Moskvaprocess i Barcelona. Förföljelserna mot POUM och deras internationella betydelse](#)